

ЗА ОБРЪЩЕНИЯТА В ОФИЦИАЛНАТА УСТНА РЕЧ

Марина Джонова (София, България)

В настоящото изследване се представят формалните и функционалните особености на обръщението официалната устна реч. Изследването се основава на данни от българската парламентарна реч. Примерите са ексцерпирани от Корпуса на българската политическа и журналистическа реч (КПЖР), който е свободно достъпен за образователни и изследователски цели (<http://political.webclark.org/>).

Обръщенията се използват за привличане вниманието на събеседника, за диференцирането му от множество слушатели, за осигуряване на контакт с него. Обръщението в съвременния български език е разглеждано от гледна точка на своите формални, синтактични и функционални особености (Иванчев 1978, Първев 1981, Ницолова 1984, Пашов 1989, Пантелеева 1994, Иванова, Ницолова 1995, Шушлина 2014 и др.). Тук то ще бъде разглеждано от гледна точка на изразяването на учтивост в рамките на една конкретна речева ситуация – речевото общуване в рамките на заседанията на Народното събрание.

Подобно на употребата на второличните местоимения и употребата на дадено лексикално средство като обръщение зависи от редица фактори. От една страна, това са социолингвистичните фактори *възраст, обществено положение, отношенията между събеседниците в даден момент (познати/непознати, степен на близост, йерархия)*. Тези фактори заедно с характера на ситуацията – *официална/неофициална*, определят избора на лексикално средство за означаване на слушателя. Както посочва Р. Ницолова, обръщението носи информация не само за адресата, но и за говорещия, защото представя адресата като член в някакво отношение спрямо говорещия (роднинско – *мамо, лельо*, възрастово – *старче, детенце, момиче*, служебно – *колега, господин председател*) (Иванова, Ницолова 1995: 28).

Обръщенията, съдържащи *господин, госпожа, госпожица (госпожо Петрова)* и/или съществително нарицателно, назоваващо адресата по някакъв професионален признак (*госпожо председател*,

професор Петрова, господин министър, доктор Иванов), се определят като учтиви. В рамките на речевия етикет се описва и употребата на учтиви обръщения към множество слушатели от типа на *дами и господа, госпожи и господа*, които могат да се използват самостоятелно или в съчетание със съществително нарицателно (*дами и господа народни представители*). В рамките на обръщението често се включват и звателни форми на прилагателни имена, завършващи на *-и* (*драги, скъпи, уважаеми, мили*).

Изборът на дадено обръщение носи информация за взаимоотношенията между събеседниците. Употребата на фамилното име на адресата самостоятелно или в съчетание със съществително нарицателно означава липсата на близки отношения и/или уважение към слушателя. Обръщението *господин Иванов* в изказване като ***Господин Иванов***, *търсят ви по телефона* може да се използва както при липса на близко познанство между събеседниците, така и при наличие на близко познанство, когато са налице несиметрични отношения между тях – например когато секретарка говори със своя началник.

Като обръщения се използват и съчетания от две нарицателни, като отново са възможни и наличието, и липсата на познатост между комуникантите: *госпожо Директор, господин Началник, госпожо Председател, господин Президент*. Обикновено при наличие на официална обстановка и при липса на познатост между комуникантите се използват самостоятелно обръщенията *господине, госпожо, госпожице*.

Обръщенията в рамките на официалното общуване най-често се коментират от гледна точка на спазването на речевия етикет (вж. Цанков 1994, Стефанова 1997) или с оглед на успешното делово общуване в рамките на писмената комуникация (вж. напр. Кондукторова 2012). Хр. Пантелеева представя и историята на установяването на думите за учтиво титулуване – *господин, госпожа, госпожица*, в българската речева практика (Пантелеева 1994: 48–49). П. Пашов (1989) разглежда този тип обръщения от гледна точка на звателната форма. Той посочва като препоръчителни формите от типа на *господин министре*, при което названието на длъжността е в звателна форма, и *госпожо министър*, при което приложението е в звателна форма (Пашов 1989: 292). От своя страна К. Цанков посочва, че при обръщение към мъже употребата на звателна форма от типа на

господин министре, господин председателю в момента са по-скоро архаични, по-типична е употребата на обръщения от типа на *господин министър, господин директор* със съществителни в обща форма. В изследвания емпиричен материал в рамките на официалната устна реч се срещат и двата типа обръщения, като преобладават обръщенията към мъже в обща форма:

Господин министър, заповядайте, за да развиете своя отговор.

Срещат се макар и доста по-рядко и обръщения към мъже, в които названието на длъжността е в звателна форма – *Благодаря Ви, господин председателю.*

Важно е да се посочи и още една особеност на официалното общуване. Както посочва К. Цанков, при официално общуване се неутрализира факторът симетричност, в резултат на което близки познати говорят помежду си на *вие* (Цанков 1994: 39). В съвременното българско общество това не винаги е факт. Обикновено този тип *вие*-общуване между близки и познати при официално общуване се поддържа в академичните и политическите среди, но в медийната реч често надделява факторът познатост.

По своя състав обръщенията в официалната устна реч могат да бъдат следните:

- *господине, госпожо, госпожице* в звателна форма
- *господин/госпожо* и фамилно име – *господин Стефанов*
- фамилно име – *Стефанов, пригответи/пригответихте ли доклада?*
- лично име в звателна или обща форма – *Стефане, елате тук!*
- *господин/госпожо* и съществително нарицателно име – *господин Директор/Директоре*
- съществително нарицателно име и фамилно име – *доктор Павлова*
- прилагателно име в звателна форма и *господине/госпожо* – *уважаеми господине, уважаема госпожо, уважаема госпожице.*
- прилагателно име в звателна форма, *господин/госпожо* и фамилно име – *уважаеми господин Петров*

Повечето от тези формални типове обръщения могат да се съчетават само с учтивите местоименни и глаголни форми за 2 л. мн.ч. в рамките на официалното общуване. Въпреки това в медийната

реч се срещат и случаи на използване на официално обръщение в съчетание с местоименни и глаголни форми за 2 л. ед.ч. В рамките на неофициалното общуване обръщенията от типа на *Иванова, доктор Павлова* могат да се използват в съчетание с местоименни и глаголни форми за 2 л. ед.ч., например *Доктор Павлова, днес до колко часа си в кабинета си?*, при което ти-формите са маркер за близко познатство между комуникантите, за честото общуване между тях в официална обстановка и за характера на конкретната речева ситуация, в която е налице неформално общуване.

При разглеждането на обръщенията в рамките на парламентарната реч е необходимо да се представят характеристиките на конкретната речева ситуация. Комуникативната ситуация включва следните участници: председател или заместник-председател на Народното събрание, който води заседанието, депутат, който се изказва, депутати слушатели, министри, министър-председател, гости на заседанието, квестори. Част от заседанията на Народното събрание се предават на живо по радиото и телевизията, така че слушателите и зрителите на съответните медии също участват макар и пасивно в комуникативната ситуация. Говорещите от парламентарната трибуна имат съзнанието за голямата аудитория, пред която говорят. Характерът на обстановката е официален. Част от речта на говорещите е подготвена предварително в писмен вид, но именно защото е частично подготвена, е подходяща за изследване с оглед особеностите на устната реч. Съществува ясен регламент за даване на думата и за време, в което съответният депутат може да направи своето изказване. Употребата на обръщенията е задължителна поради наличието на множество участници в комуникативната ситуация, т.е. адресатът трябва да е посочен еднозначно, и поради необходимостта общуването да бъде официално и участниците в общуването да изразят своето уважение или несъгласие с мнението на другия.

Официалните обръщения могат да се разгледат и от гледна точка на теорията на Браун и Левинсън (1990) учтивостта като средство за поддържане на социалния образ. Говорещият се опитва да поддържа социалния образ на слушателя, като по този начин осигурява равновесие в комуникацията – ако не накърнява социалния образ на своя събеседник, говорещият очаква и събеседникът му да отвърне със същото учтиво отношение. Този модел на поведение е особено

важен в рамките на парламентарната реч, когато често се сблъскват противоположни идеи и убеждения. Говорещият желае да убеди слушателите, че именно неговата идея или неговото желание е най-правилното, но спазването на учтивото говорене му позволява да изрази желанията си, без да накърни социалния образ на своите събеседници.

Тук ще бъдат разгледани последователно отделните формални модели обръщения в парламентарната реч. Първият модел на обръщение се състои от фамилното име на адресата и *господин/госпожо* или друго съществително нарицателно име в ролята на приложение към него.

Господин Велчев, имате думата.

Госпожо Цачева, моля да ми удължите времето.

Благодаря Ви, министър Дянков.

Доктор Костов, заповядайте.

Наличието на случаи, в които адресатите са повече от един и въпреки това всеки от тях е назован с фамилното си име, са обусловени от характера на комуникативната ситуация. Възможно е двама народни представители да имат общо питане или да зададат сходни въпроси, на които говорещият трябва да отговори. В този случай обръщението включва отделно назоваване на двамата адресати:

Господин Великов и господин Желев, във връзка със зададения от вас въпрос бих искала да ви информирам следното.

Съществителното нарицателно име в рамките на обръщението означава слушателя по някакъв признак, в случая – професионален. В изследвания корпус в позицията на приложение към фамилното име се срещат съществителните *министър, доктор, генерал* в обща форма. Срещат се и примери със съществителното *колега* в рамките на обръщението, както е в следния пример:

Колега Минчев, мисля, че Вие правилно започнахте Вашето изказване

Съществителното *колега* заедно с фамилното име на лицето се използва в официалната реч и за означаване на трето лице, както е в следния пример:

Колегата Великов беше доста пространен в своя въпрос.

В рамките на парламентарната реч се среща и самостоятелна употреба съществителните *господине, госпожо, госпожице* в зва-

телна форма като обръщения, макар и доста по-рядко – само в случаите, в които еднозначно може да бъде разпознат адресатът на това обръщение, т.е. когато изказването е в отговор на предишна реплика, както е в следния пример:

РЕПЛИКА ОТ ГЕРБ: *Другите десет гласа не са ли били решаващи?!*

РУМЕН ТАКОРОВ: *Господине, там се противопоставихме на страни като Германия, Франция, Италия, но може би това е истинската политика*

В такъв контекст се среща и самостоятелната употреба на съществителното *колега* като обръщение:

Нямам никакви притеснения кого ще връщате и кого няма да връщате, колега, да знаете.

В парламентарната реч се използват и характерните за официалната писмена комуникация обръщения, съдържащи прилагателно в звателна или обща форма, господин/госпожо/съществително нарицателно име и фамилното име на слушателя – *уважаеми господин Найденов, уважаема госпожо Цачева*. Тези обръщения обикновено се използват в началото на изказването на съответния народен представител. В този тип обръщения се среща само прилагателното *уважаеми, уважаема*, а съществителното нарицателно обикновено е *господин* или *госпожо*. Срещат се и употреби на съществителното *госпожа* в общата му форма, макар и доста по-рядко – *уважаема госпожа Нинова, уважаема госпожа Масларова*. В единични случаи във функцията на приложение се използва съществителното *доктор* (*уважаема доктор Сахлим*), с което слушателят се означава по професионален признак, както и съществителното име *колега* (*уважаеми колега Татарски*), с което се изразява принадлежността на говорещия и слушателя към една общност. В изследвания емпиричен материал не бяха открити обръщения от типа на *уважаеми министър Иванов*. Единственият подобен пример включва в себе си всички възможни елементи на обръщението към съответното лице:

Уважаеми господин министър Ангелов, както Ви писах преди седмица, в началото на миналата седмица по тяхно настояване...

Когато адресатът се означава според своята позиция – *министър, президент, председател, премиер*, най-често от контекста

се разбира еднозначно кой е референтът на съществителното и обръщението се състои само от учтивото *господин/госпожо* и съответното съществително нарицателно име.

Благодаря Ви, госпожо председател.

Бихме искали, господин премиер...

Госпожо министър, остават стотици хиляди фирми да бъдат пререгистрирани.

Трябва да се отбележи, че освен в обща форма съществителните *председател* и *министър* се среща и в звателна форма, макар че тези употреби са много малко в изследвания корпус:

Благодаря Ви, господин председателю.

В тази връзка, господин министре, задавам следния въпрос...

Срещат се и случаи, в които е доуточнен ресорът на министъра с несъгласувано определение, както е в следния пример:

Господин министър на образованието, младежта и науката, на 8 март 2010 г. чрез средствата за масова информация...

Когато обръщението е насочено към множество адресати, обръщанията са от типа на *господа министри, госпожи и господа народни представители, дами и господа народни представители*. В някои случаи народните представители се означават с два кореференти израза в рамките на едно обръщение, както е в следния пример, в който те са означени първо като *колеги* на изказващия се, след това и с по-официалната формула *дами и господа народни представители (уважаеми колеги, дами и господа народни представители)*.

Следващият формален тип обръщение включва звателна форма на прилагателното *уважаеми* и название на лицето според неговата длъжност в обща форма. Тук отново се среща звателната форма на съществителното *председател*.

Уважаеми вицепремиер, Вие казахте, че режимът не е променян до момента.

Уважаеми председателю, аргументите са следните...

Този структурен модел се среща много по-често, когато обръщението е отправено към множество адресати. Тук отново най-често прилагателното е *уважаеми*: *уважаеми колеги, уважаеми народни представители, уважаеми министри, уважаеми гости, уважаеми дами и господа*. Възможно е и съществителното да е пояснено

с предложна фраза: *уважаеми гости на Народното събрание*. Срещат се и прилагателните *драги* и *скъпи* в звателна форма, но само в единични случаи: *драги колеги*, *скъпи гости*.

Обръщенията често включват в себе си три елемента – прилагателно в звателна форма, *господин/госпожо* и съществително име или именна фраза, която означава слушателя според неговата длъжност:

уважаеми господин премиер

уважаеми господин министър-председател

уважаеми господин председател

уважаеми господин председателстващ

уважаема госпожо председателстваща

При този модел съществителното *министър-председател* в отделни случаи се среща в звателна форма. Понякога съществителното нарицателно е включено в обръщението заедно със своите пояснения – *уважаема госпожо председател на постоянната комисия*. В отделни случаи един адресат е означен от гледна точка на двете длъжности, които заема, вероятно с оглед неговите правомощия да отговори на зададения му въпрос: *уважаеми господин заместник министър-председател и министър на вътрешните работи*.

Когато обръщението е насочено към множество слушатели, то обикновено е *уважаеми дами и господа народни представители* или *уважаеми госпожи и господа народни представители*, срещат се и обръщения, в които депутатите са означени според своя професионален признак като цяло множество, както е в следния пример:

Но искам да поясня, уважаеми господа народни представители...

В някои случаи се среща обръщение едновременно към всички присъстващи на конкретното заседание заместник-председатели на парламента, както е следния пример:

Уважаеми господа заместник-председатели на Народното събрание

Интересно е да се разгледат обръщенията в парламентарната реч в рамките на цялостното изказване на дадено лице. Поради спецификата на комуникативната ситуация е налице по-специфична употреба на обръщенията в рамките на диалога. Депутатът, който взема

думата, обикновено започва своята реч с обръщение към председателя на заседанието, след това използва обръщение към депутатите, последвано от обръщение към човека, към когото се отнася отговорът/запитването/репликата/дубликата. В зависимост от състава на аудиторията може да се добави и обръщение към министрите и към гостите, присъстващи на заседанието, както е в следните примери:

Уважаема госпожо председател, уважаеми дами и господа народни представители, уважаеми министри, уважаеми гости на Народното събрание!

Уважаеми господин председател, господин Стойнев, уважаеми дами и господа народни представители, студенти и ученици!

Госпожо председател, господин министър, уважаеми колеги народни представители!

Господин министър, уважаеми колеги, скъпи гости!

Господа министри, госпожи и господа народни представители, уважаеми гости!

Благодаря, господин председателстващ. Уважаеми господин министър-председателю, почитаеми народни представители!

Уважаема госпожо председател, уважаеми колеги, уважаеми господин министър!

Както става ясно от примерите, в рамките на своето изказване говорещите рядко използват един и същи структурен тип обръщение към различните участници в комуникативната ситуация. Употребата самостоятелно на съществителните *студенти* и *ученици* като обръщение е възможно единствено поради наличието на прилагателното *уважаеми* в предходното обръщение. Прилагателните *скъпи*, *почитаеми* се срещат единствено след като вече веднъж е употребено прилагателното *уважаеми* в рамките на съседно обръщение.

Използваните обръщения са свързани с вземане и даване на думата. Репликата на председателстващия заседанието включва изказване, с което взема думата от говорещия – то може да включва обръщение към говорещия (*Благодаря, господин Иванов.*) или да означава адресата като трето лице (*Благодаря на господин Добрев.*). Със следващата реплика дава думата на следващия говорещ – тук обикновено се включва обръщение (*Генерал Ангелов, имате възможност да отговорите. Господин Великов, заповядайте да*

развиете питането си.) Следва репликата на съответния министър или народен представител, която отново започва с обръщения – към председателя на Народното събрание (като благодарност за дадената дума), към народните представители, както и към лицето, на чийто въпрос отговаря:

Благодаря, господин Иванов. Генерал Ангелов, имате възможност да отговорите.

МИНИСТЪР АНЮ АНГЕЛОВ: *Уважаема госпожо председател, уважаеми дами и господа народни представители! Уважаеми господин Иванов, фактологията няма да я повтарям*

В рамките на по-кратките изказвания от типа на реплика или дуплика началните обръщения се свеждат до минимум, тъй-като това по своята същност е второ изказване на лицето пред съответните народни представители в рамките на кратък период от време. От друга страна, говорещият желае да използва максимално предоставеното му време, за да направи своето изказване. В следните примери в рамките на дубликата, репликата, становището говорещият задължително използва обръщение към лицето, което е отпредило въпрос към него. Ако е налично, обръщението към председателя на заседанието (*госпожо председател*) и към останалите депутати (*колеги*) е максимално кратко.

Ще ползвате ли дуплика, господин Корнезов? Заповядайте.

ЛЮБЕН КОРНЕЗОВ (КБ): *Благодаря Ви, госпожо председател. Господин Иванов, благодаря Ви за репликата и от уважение към Вас правя и дуплика.*

За реплика – заповядайте, господин Димитров.

Госпожо министър, *остават стотици хиляди фирми да бъдат пререгистрирани.*

Становища? Заповядайте, господин Бисеров.

Благодаря Ви, госпожо председател. Колеги, госпожо министър!

Въз основа на изследавиния емпиричен материал може да се обобщи, че като обръщение в официалната устна реч функционира не само звателната форма на имената, но и тяхната обща форма. Различни лексикални средства в български служат за привличане на вниманието на адресата, просто за назоваване, за изразяване на

някакво отношение на говорещия към него или за означаване на отношението, в което се намират помежду си говорещият и адресата. Употребата на обръщенията в устната официална реч е свързано както с изразяване на учтивост към слушателя, така и с регулирането на отношенията между събеседниците в диалога – с даването и вземането на думата. Често обръщенията в официалната устна реч са задължителни – от една страна, поради необходимостта адресатът да бъде отличен сред множеството от слушатели, а от друга страна, необходимостта адресатът да бъде назован експлицитно е свързана с необходимостта той като публична личност да поеме отговорност за своите действия. Конкретната речева ситуация, както и взаимоотношенията между участниците в комуникацията предопределят до голяма степен изборът на лексикално обръщение. В официалната комуникация въпреки наличието на определен речев етикет се наблюдава значително разнообразие в използваните средства за означаване на слушателя. Изборът на т.нар. учтиво обръщение зависи от редица социолингвистични и прагматични фактори и е свързано с конкретната комуникативна ситуация.

БИБЛИОГРАФИЯ

Браун и Левинсън 1990: Brown, P., S. Levinson. Politeness. Some universals in language usage. Cambridge: Cambridge university press, 1990.

Иванова, Ницолова 1995: Иванова, К., Р. Ницолова. Ние, говорещите хора. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1995.

Иванчев 1978: Иванчев, Св. Приноси в българското и славянското езикознание. София: Наука и изкуство, 1978.

Кондукторова 2012: Кондукторова, А. Делова кореспонденция. Варна: Наука и икономика, 2012.

Ницолова 1984: Прагматичен аспект на българското изречение. София: Народна просвета, 1984.

Пантелеева 1994: Пантелеева, Х. Граматика на вежливата реч. София, 1994.

Пашов 1989: Пашов, П. Практическа българска граматика. София: Народна просвета, 1989.

Първев 1981: Първев, Хр. Звателни форми при съществителните имена в съвременния български книжовен език. // Знания за езика. Т. 2, Българската книжовна реч. Съст. Е. Георгиева, Н. Тодорова. София: Народна просвета, 1981, с. 88–94.

Стефанова 1997: Стефанова, М. Познаваме ли българския речев етикет. София: Дайвърсити, 1997.

Цанков 1994: Цанков, К. Социолингвистика и речев етикет. Велико Търново: Знак'94, 1994.

Интернет източници:

Корпус на българската политическа и журналистическа реч – <http://political.webclark.org/>

Шушлина 2014: Езикови средства за изразяване на оценка в българската разговорна реч.// Littera et Lingua, т. 11, кн. 1-2, пролет-лято 2014 sofia.bg/naum/lilijournal/2014/11/1-2/vshushlina

FORMS OF ADDRESS IN BULGARIAN FORMAL SPOKEN COMMUNICATION

Marina Dzhonova (Sofia, Bulgaria)

The main topic of the article is the representation of the formal and functional aspects of the forms of address in formal spoken communication, especially in parliamentary debates. Conclusions base on data, collected from The Corpus of Bulgarian political and journalistic speech (political.webclark.org). The analysis of the empirical data shows that different pragmatic and sociolinguistic factors may dominate in formal communication and determine the form of address the speaker chooses.